

Lektio

Ammatillisen ja yrittäjämäisen toimijuuden performanssit vanushoivatyössä¹

VIT Antero Olakivi

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat! Väitöskirjassani (Olakivi 2018) tarkastelen julkisen sektorin vanushoivatyöntekijöiden ja hoivatyön johtajien ammatillista toimijuutta. Sosiologiassa toimijuus viittaa tavallisesti yksilöiden kykyyn vaikuttaa ympäristöönsä, panna asioita tapahtumaan ja ylittää toimijoissa itsessään tai heidän ulkopuolellaan esiintyviä rakenteellisia esteitä. Toimijoilla on voimaa, jonka avulla he ”toteuttavat valitsemiaan päämääriä”², kuten brittiläinen sosiologi Colin Campbell (2009, 408) on asian muotoillut. Toimijuus ei tietenkään ole vain sosiologinen käsite, vaan myös arkijärkinen, poliittinen ja kulttuurinen käsite. Sama pätee useimpiin sosiologiisiin käsitteisiin. Kuten brittiläinen sosiologi Anthony Giddens (1984, xxxiii) kerran huomautti: ”Ei ole olemassa selvää jakolinjaa, joka erottaisi [...] maallikoiden sosiologiset pohdinnat ammattisosiologien vastaavista.” Väitöskirjassani tar-

kastelen, kuinka hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat osallistuvat omaa ja toistensa ammatillista toimijuutta koskeviin sosiologisiin pohdintoihin. Tällaisia arkisosiologisia pohdintoja ovat sosiologiassa tarkastelleet muiden muassa etnometodologisen, konstruktionistisen, dramaturgisen ja diskursiivisen sosiologian tutkimusperinteet. Näistä laajoista perinteistä ammennan myös omassa tutkimuksessani.

Etnometodologiselle, konstruktionistiselle, dramaturgiselle ja diskursiiviselle tutkimukselle toimijuus on kiinnostava kohde, sillä arkikielessä toimijuudella on moraalisia ja poliittisia latauksia: ainoastaan toimijat voivat saada tekemisistään kunniaa ja moitteita. Ainoastaan toimijoita, eli suhteellisen riippumattomia ja refleksiivisiä tahoja, voidaan pitää toiminnastaan vastuullisina. Tästä syystä vauvoja, eläimiä, materiaalisia esineitä tai esimerkiksi aikuisia, jotka tekevät rikoksia vailla täyttä ymmärrystä, ei tavallisesti pidetä toiminnastaan vastuullisina. Toimijuuden puute voi siis vapauttaa meidät moraalisesta vastuusta.

Toisaalta nykyaikaisissa yhteiskunnissa meiltä usein odotetaan toimijoina esiintymistä, jopa henkilökohtaisen toimijuutemme vaalimista ja kehittämistä. Kuten brittiläiset sosiaalipsykologit Jill Reynolds, Margaret Wetherell ja Stephanie Taylor (2007, 348) ovat huo-

mauttaneet: nykyaikaisissa, liberaaleissa yhteiskunnissa kohtaamme ”jatkuvan, kulttuurisen vaatimuksen esittää itseme ihmisinä, joilla on toimijuutta, valtaa ja kontrollia” omassa elämässämme. Tällä kulttuurisella vaatimuksella on pitkä historiansa. Nykyaikaisissa yhteiskunnissa tällä vaatimuksella on kuitenkin erityisiä piirteitä.

Ensinnäkin, henkilökohtaisen toimijuuden kulttuurinen vaatimus, erityisesti länsimaissa, ammentaa usein toimijuuden erityisestä versiosta, nimittäin yrittäjämäisen toimijuuden kulttuurisesta ideasta. Yksilölliset ominaisuudet kuten näkemyksen kirkkaus, kyky toimia ja voima ylittää esteitä ovat ominaisuuksia, jotka Max Weber (1992, 31–32), yksi sosiologian klassikoista, liitti yrittäjämäisen toimijuuden ideaan jo vuonna 1904. Kuten dosentti Kari Mikko Vesala (2012) tiedekunnastamme on huomauttanut, tämä yrittäjämäisen toimijuuden idea muistuttaa yllättävän paljon sitä, mitä monet sosiaalitieteilijät nykyisin kutsuvat yksinkertaisesti toimijuudeksi.

Yrittäjämäisen toimijuuden kulttuurinen ihanne voi saada erilaisia ilmeneismuotoja eri konteksteissa. Voidaan esimerkiksi ajatella, että yliopistokontekstissa tutkijoiden odotetaan toimivan yrittäjämäisesti silloin, kun meidän odotetaan jatkuvasti kehittävän itseämme, etsivän uusia mahdollisuuksia – mukaan

lukien rahoitusmahdollisuuksia – ja ylittävän rakenteellisia esteitä, mukaan lukien perinteisten tieteenalarajojen asettamia rajoja. Voidaan ajatella, että yrittäjämäinen tutkija ei ole tieteellisten perinteiden, tieteenalarajojen tai paradigmojen rajoittama, vaan kykenee uudistamaan niitä ovelasti ja rohkeasti – lainatakseni jälleen Weberiä (1992, 31–32).

Julkisen sektorin vanhushoiva- ja hoitotyössä yrittäjämäisen työntekijän odotetaan olevan proaktiivinen, itseohjautuva, tavoitteellinen ja refleksiivinen, mutta myös kykenevä ratkaisemaan ongelmia ja panemaan asioita tapahtumaan työskentely-ympäristönsään. Yrittäjämäinen hoivatyöntekijä kykenee jatkuvasti kehittämään itseään eikä ole ”jämähännyt” paikoilleen, lainatakseni Asifaa, hoivatyöntekijää, jonka tapasin kenttätyöni aikana. Yrittäjämäisen hoivatyön johtajan tulee puolestaan valmentaa, aktivoida, voimaannuttaa ja kehittää yllä mainittuja ominaisuuksia johtamissaan työntekijöissä. Väitänkin, että hoivaan ja hoitoon liittyvän asiantuntemuksen lisäksi hoivatyön johtajilta, kuten osastonhoitajilta ja kotihoidon ohjaajilta, odotetaan nykyisin sosiaalisen vuorovaikutuksen, psykososiaalisen johtamisen ja aktivoinnin asiantuntemusta.

Toinen nyky-yhteiskunnille keskeinen piirre on valtioiden, hallitusten ja poliittisten auktoriteettien kiinnostus

yksittäisten kansalaisten, mukaan lukien hoivatyöntekijöiden, toimijuuteen. Poliittisille auktoriteeteille yrittäjämäinen toimijuus on usein vihjeus taloudellisten hyötyjen mahdollisuudesta. Tämä ei tarkoita, että yrittäjämäiset toimijat itse tavoittelisivat taloudellisia hyötyjä. Kuten hyvä kollegani tohtori Miira Niska (2015) on osoittanut, yrittäjämäiset toimijat voivat helposti toimia – ja esiintyä – moninaisten intressien agentteina, tieteen edistämisestä aina vanhojen ihmisten hyvinvointiin. Ja silti, poliittisten auktoriteettien näkökulmasta, aktiivisten, kykenevien ja itseohjautuvien toimijoiden mobilisointi on usein lupaus taloudellisista hyödyistä.

Taloudelliset hyödyt voivat näyttäytyä erityisen houkuttelevina hoiva- ja hoitotyössä, erityisesti ikääntyvien väistöjen ja talouskuripoliittikan kontekstissa. Hallinnollisen auktoriteettien lisäksi yrittäjämäisen toimijuuden ideaalit voivat, teoriassa, miellyttää myös hoiva- ja hoitotyön ammattilaisia. Väitänkin, että yrittäjämäisen ja professionaalisen toimijuuden ihanteet ovat jossain määrin päällekkäisiä. Molemmat ihanteet korostavat työntekijöiden itsehallintaa ja henkilökohtaista toimijuutta enemmän kuin työorganisaatioiden harjoittamaa avointa kontrollia. Aktiiviset hoivatyöntekijät ovat myös lupaus hoivan paremmasta laadusta. Yrittäjämäiset ihanteet

voivat näin miellyttää hoivatyön ammatillisia yleisöjä enemmän kuin tyypilliset pyrkimykset kasvattaa hoivatyöntekijöiden tehokkuutta ulkoisen valvonnan ja manageriaalisten hierarkioiden avulla. Manageriaaliset hierarkiat eivät helposti sovi hoiva- ja hoitotyön ammatillisiin ihanteisiin Pohjoismaissa, kuten ohjaajani, dosentti Sirpa Wrede on osoittanut (esim. Wrede ym. 2008).

Yrittäjämäisten hoivatyöihanteiden myönteisistä lupauksista huolimatta niiden vastaanottoa hoiva- ja hoitotyön ruohonjuuritasolla on tutkittu niukasti. Väitöstutkimuksessani tarkastelen näiden ihanteiden vastaanottoa monimuotoistuvassa hoivatyössä, hoivatyön johtajien, kuten osastonhoitajien ja kodinhoidon ohjaajien, sekä siirtolaistaustaisten hoitajien keskuudessa Helsingissä. Monimuotoistuva hoivatyö muodostaa kiinnostavan tapauksen yrittäjämäisten hoivatyöihanteiden vastaanotolle. Monet siirtolaishoitajat omaavat erinomaisen mahdollisuuden demonstroida yrittäjämäistä toimijuutta, toisin sanoen, kykyään ylittää kohtaamiaan esteitä. Yksinkertaistaen: siirtolaishoitajilla on useita esteitä ylittäväänään, lähtien kielimuurista. Yhteiskuntapoliittinen keskustelu on myös esittänyt toiminnalliset, osaavat ja omistautuneet siirtolaishoitajat ratkaisuna, jonka avulla hallitukset voivat hallita kotimaisen

hoivatyövoiman uhkaavaa puutetta, mikä puolestaan johtuu väestön ikääntymisestä ja hoivatyön prekaareista olosuhteista. Tästä huolimatta siirtolaistaustaisten hoitajien itseohjautuvuutta, henkilökohtaista sitoutumista ja ammatillisia taitoja on myös kyseenalaistettu julkisessa keskustelussa. On siis selvää, että toisilleen vastakkaisia stereotyyppioita siirtolaistaustaisista hoitajista esiintyy julkisessa keskustelussa samanaikaisesti.

Tutkimukseni empiirinen aineisto koostuu haastatteluista, joita kollegani ja minä keräsimme julkisen sektorin vanhushoivatyöpaikoilla vuosien 2011 ja 2013 välillä. Tutkimuksessani tarkastelen haastatteluja diskurssin käytön tilanteina eli tilanteina, joissa haastattelut olivat kutsuttuja ja väistämättä myös haastettuja esittämään moraalisesti hyväksyttäviä, mutta silti uskottavia selontekoja ammatillisesta toimijuudestaan. Samanlainen tarve esittää ammatillista toimijuutta koskee tietenkin useita ihmisiä, mukaan lukien monia meistä tässä salissa. Tänäpäin myös minun on demonstroitava omaa ammatillista toimijuuttani. Minun on demonstroitava, että väitöskirjassani olen tehnyt yksilöllisen, ainutkertaisen ja tieteellisen kontribuution. Mahdollistaakseni tällaisen esityksen, voin kenties kutsua esiin määrättyjä tulkintoja sosiologisesta käytännöstä. Näitä tulkintoja voin käyttää diskursii-

visina resursseina, joihin nojautuen voin demonstroida omaa toimijuuttani. Saatana lisäksi joutua demonstroimaan toimijuuttani määrättyille päämiehille: saatana joutua esittämään, että tutkimukseni voi palvella esimerkiksi hoivatyöntekijöitä tai tieteellistä yhteisöä eikä ainoastaan itseäni. Keskeinen kysymys tieteenkin kuuluu: ovatko esitykseni uskottavia?

Eräässä mielessä tilanteeni ei ole täysin erilainen verrattuna tilanteeseen, jonka haastateltavamme kohtasivat haastatteluissamme. Haastatteluissamme emme kuitenkaan tarkoituksellisesti haastaneet haastateltaviemme esityksiä itsestään, toisin kuin – pahoin pelkään – vastaväittäjä saattaa joskus haastaa väittelijän esityksiä väitöstilaisuudessa. Tässä mielessä väitän, että tutkimushaastattelut voivat olla suhteellisen vaivattomia tilanteita tutkimushenkilöille, verrattuna tämänpäiväistä tilannetta vastaaviin luonnollisiin tilanteisiin.

Tutkimukseni empiirinen analyysini kohdistuu tapoihin, joilla monimuotoistuvat vanhushoivatyön organisaatiot Suomessa voivat tukea ja haastaa yrittäjämäisyyttä korostavia politiikkaihtanteita, joiden mukaan vanhushoivan laadun ja tehokkuuden ongelmat voidaan ratkaista yhtäaikaaisesti aktiiviomalla kaikkien asianosaisten toimijuutta. Tutkin erityisesti tapoja, joilla hoivatyönte-

kijät ja hoivatyön johtajat voivat käyttää yrittäjämäisen hoivatyön ihanteita kulttuurisina resursseina oman ammatillisen toimijuutensa performansseissa.

Tutkimukseni osoittaa, kuinka yrittäjämäisyyttä korostavat hoivatyön ihanteet voivat olla käyttökelpoisia ja vetovoimaisia hoivatyöntekijöille ja hoivatyön johtajille. Ammentamalla näistä ihanteista diskursiivisina resursseina, hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat voivat – parhaassa tapauksessa – esittää itsensä toimijoina, jotka panevat asioita tapahtumaan, ylittävät rakenteellisia esteitä ja palvelevat hoivan tarvitsijoiden hyvinvointia. Jokainen kenttätyöni aikana kohtaamani hoivatyöntekijä ja hoivatyön johtaja halusi tulla nähtyksi aktiivisena ja omistautuneena ammattilaisena, jolla on ainakin jonkinasteista toimijuutta, valtaa ja kontrollia omaan työhönsä. Viitaten Everett C. Hughesiin (1984, 342), ensimmäisen Chicagon koulun pohjoisamerikkalaiseen sosiologiin, väitän, että yrittäjämäisen toimijuuden ihanteet ovat välineitä, joiden avulla hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat voivat – parhaassa tapauksessa – ”tehdä työstään siedettävää, ellei jopa kunniaakasta, itselleen ja toisille”. Esittämällä itsensä näiden välineiden mahdollistamalla tavoilla, hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat voivat puolustautua julkisuudessa kiertäviltä vaikutelmilta, joiden mukaan vanhushoivatyön johtajat voivat käyttää yrittäjämäisen hoivatyön ihanteita kulttuurisina resursseina oman ammatillisen toimijuutensa performansseissa.

hoivan laatuongelmat johtuvat rutinoituneesta tai huonosti motivoituneesta hoivatyön henkilöstöstä. Yrittäjämäisen toimijuuden esitykset voivat olla erityisen tärkeitä monille siirtolaistaustaisille hoivatyöntekijöille, joiden taitoja ja sitoutumista on aika-ajoin kyseenalaistettu julkisessa keskustelussa.

Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että yrittäjämäisen toimijuuden ihanteet voivat synnyttää myös uusia ongelmia hoivatyön verkostoissa. Yrittäjämäiset toimijat eivät sijaitse erillään toisistaan. Päinvastoin, lainatakseni pohjoisamerikkalaista sosiologia Mustafa Emirbayeria (1997, 296), yrittäjämäiset toimijat, kuten toimijat yleensä, tarvitsevat ”vastavuoroista luottamusta ja tunnustusta” tullakseen olevaksi. Tällaista tunnustusta hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat eivät välttämättä aina ole halukkaita tai kykeneviä tarjoamaan toisilleen.

Väitän, että esittääkseen itsensä yrittäjämäisinä toimijoina, jotka panevat asioita tapahtumaan valmentamalla alaisiaan, hoivatyön johtajat tarvitsevat määrätyn laisia alaisia. He tarvitsevat alaisia, jotka ovat – ainakin jossain määrin – epämotivoituneita, rutinoituneita ja paikoilleen jämähtäneitä, lainatakseni jälleen Asifaa, mutta myös halukkaita olemaan johtajien aktiivoinnin kohteena. Tulokseni osoittavat, kuinka hoivatyöntekijät voivat kyseenalaistaa tämän

itseään koskevan vaikutelman usein eri tavoin.

Ensinnäkin, kuten yllä toin esiin, hoivatyöntekijät voivat esittää itsensä toimijoina, jotka ovat jo aktiivisia ja joilla on jo toimijuutta, valtaa ja kontrollia omaan työhönsä ja jotka siksi eivät tarvitse esihenkilöidensä valmennusta. Toiseksi, hoivatyöntekijät voivat kehystää työympäristönsä ongelmat rakenteelliseksi ongelmiksi, joita ei ole mahdollista ratkaista aktiivomalla hoivatyöntekijöitä vaan jotka tarvitsevat toisenlaisia ratkaisuja, kuten investointeja aikaan ja henkilöstön määrään. Kolmanneksi, hoivatyöntekijät voivat esittää itsensä yrittäjämäisyyteen pakotettuina työntekijöinä, jotka hallitsevat itseään ja panevat asioita tapahtumaan, mutta johtuen ulkoisesta pakosta enemmän kuin sisäisestä halusta. Pakkoyrittäjämäisyyden tulkinnat ovat helposti saatavilla monille siirtolaistaustaisille hoitajille: julkisessa keskustelussa mielikuvat siirtolaishoitajista, jotka ovat pakotettuja työskentelemään hoivatyössä, hallitsemaan itseään ja panemaan asioita tapahtumaan – johtuen esimerkiksi poliittisista, taloudellisista tai kulttuurisista rakenteista – ovat lähes yhtä tavallisia kuin mielikuvat hoivatyöhön sisäisesti motivoituneista siirtolaistaustaisista työntekijöistä.

Kaikki yllä kuvatut tulkinnat ja esitykset hoivatyöntekijöistä voivat kyseen-

alaistaa niiden tahojen moraalien, jotka tukevat hoivatyön yrittäjämäisyyttä korostavia ihanteita, lähtien poliittisista auktoriteeteista. Nämä tulkinnat voivat aiheuttaa kommunikatiivisia hankaluuksia myös hoivatyöntekijöiden ja hoivatyön johtajien välille. Nämä hankaludet eivät kuitenkaan ole välttämättömiä. Hoivatyöntekijät ja hoivatyön johtajat eivät joudu esittämään ammatillista toimijuuttaan ainoastaan toisilleen. Muiden yleisöjen (kuten tutkijoiden) edessä yllä kuvatut diskursiiviset resurssit voivat olla käyttökelpoisia hoivatyöntekijöille ja hoivatyön johtajille. Hoivatyön johtajat voivat säilyttää positiivisen vaikutelman ammatillisesta toimijuudestaan suhteessa aktiivointinsa kohteena oleviin rutinoituneisiin hoivatyöntekijöihin. Hoivatyöntekijät voivat säilyttää positiivisen vaikutelman ammatillisesta toimijuudestaan suhteessa vieraantuneisiin hoivatyön johtajiin eli johtajiin, jotka eivät tunne hoivatyön todellisia, ruumiillisia ja materiaalisia olosuhteita ja siksi odottavat hoitajilta yrittäjämäistä toimijuutta. Esiintymällä yrittäjämäisyyteen pakotettuina toimijoina, hoivatyöntekijät voivat ottaa etäisyyttä raskaasta työstään, mutta silti saavuttaa kunniaa ja arvokkuutta toimijoina, jotka panevat asioita tapahtumaan.

Kommunikatiivisia hankaluuksia todennäköisesti seuraa, mikäli hoivatyön-

tekijät ja hoivatyön johtajat esittävät yllä kuvattuja performansseja toisilleen. Väitän, että tällaiset hankaluudet todennäköisesti lisääntyvät jatkossa, mikäli hoivahenkilöstön välineet tehdä työstään siedettävää riippuvat jatkossakin jokaisen osapuolen yrittäjämäisen toimijuuden vaalimisesta. Hankaluuksien selvittäminen on mahdollista, mutta vaatii taas uusia taitoja hoitajilta ja hoivatyön johtajilta. Teoreettinen viitekehys, jonka väitöskirjassani muotoilen, tarjoaa puolestaan välineitä näiden hankaluuksien tarkasteluun, kontekstualisoimiseen ja toivottavasti myös sovitteluun.

Pyydän teitä, arvoisa professori Allen tiedekunnan määräämänä vastaväittäjänä esittämään ne huomiot, joihin katsotte väitöskirjani antavan aiheita.

VIITTEET

1. *Lectio praecursoria* on esitetty englanniksi Helsingin yliopiston päärakennuksen luentosalissa 12.23. helmikuuta 2018 klo 12. Väitöstilaisuudessa vastaväittäjänä toimi professori Davina Allen Cardiffin yliopistosta ja kustoksena professori Anssi Peräkylä Helsingin yliopistosta. Sosiologian alaan kuuluva väitöskirja *The relational construction of occupational agency: performing professional and enterprising selves in diversifying care work* hyväksyttiin Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa 27. maaliskuuta 2018. Tutkimusta rahoittivat Suomen Akatemia (#251239, #312310), Työsuojelurahasto, Suomen Kulttuurirahasto ja Helsingin yliopisto. Kiitän VTT Miira Niskaa hyödyllisistä kommentista koskien lectio praecursoriaa.
2. Käännökset englannista ovat kirjoittajan omia.

KIRJALLISUUS

- Campbell, Colin (2009) Distinguishing the power of agency from agentic power. A note on Weber and the “black box” of personal agency. *Sociological Theory* 27:4, 407–418.
- Emirbayer, Mustafa (1997) Manifesto for a relational sociology. *American Journal of Sociology* 103:2, 281–317.
- Giddens, Anthony (1984) *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.

Hughes, Everett Cherrington (1984) *Sociological Eye. Selected Papers*. New Brunswick: Transaction Books.

Niska, Miira (2015) *Who is serving whom? An agency-for perspective on enterprise promotion in rural Finland* [Sosiaalietieteiden laitoksen julkaisu 2015:13]. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Olakivi, Antero (2018) *The relational construction of occupational agency: performing professional and enterprising selves in diversifying care work*. [Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisu 68 (2018)]. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Reynolds, Jill, Wetherell, Margaret & Taylor, Stephanie (2007). Choice and Chance: Negotiating Agency in Narratives of Singleness. *The Sociological Review* 55:2, 331–351.

Vesala, Kari Mikko (2012) Toimijuuden kehykset ja relationistinen sosiaalipsykologia. Teoksessa Anja Riitta Lahikainen, Eero Suonen, Irmeli Järventie & Marko Salonen (toim.) *Sosiaalipsykologian sukupolvet*. Tampere: Vastapaino, 179–197.

Weber, Max (1992) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Engl. Talcott Parsons. Lontoo: Routledge.

Wrede, Sirpa, Henriksson, Lea, Høst, Håkon, Johansson, Stina & Dybbroe, Betin (2008) Care Work and the Competing Rationalities of Public Policy. Teoksessa Sirpa Wrede, Lea Henriksson, Håkon Høst, Stina Johansson & Betina Dybbroe (tom.) *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*. Lund: Studentlitteratur, 15–37.